

W. Montgomery Watt (1909-2006), *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, trc. Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu Yayıncılık, İstanbul 2013, ISBN: 9789944795494, İçindekiler: 1 s. + Metin: 100 s. + Ek: 10 s. + Dizin: 5 s.

Ortaçağ dönemi için söylenebilecek en önemli olaylardan biri hiç şüphesiz İslâm dininin Hıristiyanlıkla karşılaşmasıdır. Bu karşılaşmanın kültürel, ekonomik, siyasi, entelektüel ve daha birçok etkileşimi beraberinde getirmesi oldukça tabiidir. Bugün dahi düşünce algımızı oluşturan düşünsel mayalanmanın büyük bir kısmı bu etkileşimin bir yansımasıdır. Koskoca bir medeniyeti etkileyen düşüncelerin tarihsel serüvenine ışık tutması bakımından son derece önemli olan bu dönem, başka bir ifadeyle Hicaz dışında da İslam'ın hüviyet kazanma meselesidir. Söz konusu dönemin "post-hicaz" olarak tarihsel süreçte isimlendirilmesi ise daha sonra tüm dünyada muhtelif biçimlerde yankı bulacak müsemmasının bir nevi habercisidir.

Akademik oryantalizmin en önemli temsilcilerinden biri olan W. Montgomery Watt, özellikle İslam tarihinin ilk dönemleriyle ilgili yaptığı eserlerle tanınan yetkin bir araştırmacıdır. Fakat Watt'ın 1980 sonrasında İslam'a bakış açısında oluşan değişiklik, 80 sonrası yazdığı eserlerini okuyan okuyucusunun çelişkiye düşmesine yol açabilir. Bir asra yakın yaşamının yarıdan fazlasını ilmî araştırmalara ayırmış olan Montgomery Watt'ın İslam tarihi hakkındaki çalışmaları bir din olarak İslam'a görece ılımlı düşüncelerle başlamıştır. Ancak bu çalışmaların seyri takip edildiğinde 1980 senesinden sonra, yaklaşımında belirgin değişiklikler fark edilir. Watt hayatının son dönemlerinde bu ikinci çizgisini daha da belirginleştirip, İslam'ı Hıristiyanlık için bir tehdit olarak görür ve hatta İslamofobinin taşıyıcıları arasına katılır.

İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi adlı elimizdeki bu eser, Watt'ın 1970'de misafir profesör olarak bir dizi konferans vermek için gittiği College de France'de, İslam'ın Avrupa üzerindeki etkisini konu alan konferanslarının düzenlenmiş halidir. Eser, Türkiye'de ilk kez 1986'da Hulusi Yavuz tarafından eserin orijinal dili olan İngilizcesi üzerinden Türkçeye 'İslam'ın Avrupa'ya Tesiri'

başlığı ile çevrilmiştir. Elimizdeki eser ise 2013 yılında Ümit Hüsrev Yolsal tarafından tercüme edilmiştir.

Altı bölümden oluşan bu esere, İslam dünyasının Ortaçağ Avrupası'na olan etkisine ve Avrupa'nın da buna yanıtının önemini içeren değerlendirme girişimlerinin şimdiye kadar bulunmadığı iddiası ile başlayan Watt, amacının bu etkileşime kapsamlı bir görüş sunmak olduğunu ve bunu yaparken Ortaçağ Avrupa tarihçisinin bakış açısı ile değil, İslamcı bir bakış açısı ile ortaya koyduğunu en başta dile getirmektedir(s. 10). Bu doğrultuda kitabın temel iddiası, İslam'ın Avrupa'yı yalnızca bilimler sahasında değil, aynı zamanda Avrupa'yı kendine ilişkin yeni bir imge oluşturması için de harekete geçirdiğini ve Avrupa'nın pek çok konuda İslam'a borçlu olduğunu göstermektedir.

Watt, Hz. Muhammed (sav)'in 622 yılında Medine'ye göç etmesinden sonra Müslümanların yaptığı tüm baskınları Kuran'ın "*Tanrının yolunda savaşma*" diye adlandırdığı için cesaretlendirdiğini söyler. Arapça karşılığı ile cihat olan bu ifade; Hıristiyanları, Haçlı Seferlerinde dini coşkuya sebep olan sloganlardan farklı bir mahiyete sahiptir. Batı'da genelde savaş anlayışı ile bilinse de cihadın nefis terbiyesinden toplumsal görev ve sorumlulukları yerine getirmeye kadar pek çok anlamı vardır. Fakat savaşa gelince, ancak cihadın "*harb, gazâ ve kütâl*" anlamında fiilî bir savaş şeklinde uygulanabilmesi için meşru bir savaşın olması gerekir. Zamanla bu anlayışla Hz. Muhammed (sav) Arabistan'ın büyük bir kısmını kapsayan, kabilelerden ve kabile parçalarından oluşan büyük bir -Watt'ın tabiriyle- konfederasyon kurdu. Çevre kabileler İslam'ı benimseyip bu konfederasyona katılarak Müslümanlardan gelebilecek saldırıları garanti altına aldı. Burada önemli bir husus vardır ki, '*cihad anlayışı*' çevre kabilelerdeki yalnızca paganlara İslam ve kılıç arasında seçim şansı sunmuştur. Tek Tanrılı olduğu kabul edilen dinlerin müntesiplerine uygulanan muamele farklıdır. Zamanla büyüyen ve birbirine saldıramayan bu konfederasyona artık yeni ve uzak hedefler gerekti. Çünkü eskiden yakın çevrelerine baskınla boşalan enerjileri artık topraklarını cihad anlayışıyla genişletmelerini kaçınılmaz kıldı. Mevcut durum böyle gelişirken artık Arabistan dışındaki fetihlerde cihat yeni anlam kazandı. Cihadın anlamı onların dinini değiştirmek değil, onlara zimmî statüsü verip vergi dahilinde koruma altına almak oldu. Bu faaliyetin mevcut topraklarda bir takım avantaj ve dezavantajlara sahip olması muhtemeldir. Hatta 7. yüzyılın sonlarında

kimi Müslüman liderler zimmîlerden alınan kelle vergisini azalttığı ve bütçeyi bozduğu için ihtidayı fiili olarak desteklemediği söz konusudur. (s. 19).

Araplar, Arabistan'ın dışına ilk defa çıktıklarında Bizans orduları karşısında çeşitli zaferler kazandı ve hızla daha önce ticaret münasebetiyle ilişki içerisinde oldukları Suriye, Irak ve Mısır'ı fethettiler. Hatta 680 yılına gelindiğinde artık tarih sahnesinde, Konstantinopolis'i karadan ve denizden tehdit edebilen Araplar var idi. Arapların Irak'a, Suriye'ye, Mısır'a yayılışında bir diğer önemli bir husus vardı ki o da onların büyük düşünce merkezlerini de bu fetihlerle sınırlarına katması idi. Fethedilen yeni yerlerde Hristiyan okulları, Müslümanların "yabancı bilimler" diye tanımladıkları bilimlerini (Yunan Felsefesi, tıp, gökbilim vb.) üzerine çalışmaya çoktan başlamıştı . Hatta Klasik Yunan yapıtlarının birçoğunun da Süryaniceye çevrilmiş olması söz konusu idi. Araplar ile bu yerlerde, mevcut kadim uygarlıkların bin yıllar boyunca değerli olduğu için korunan her neyi varsa, onun Arapça ifade edilmesi de söz konusu oldu. Aslında bu 800 yılından önce çoktan başlamıştı. Fakat çeviri işi ilk defa Halife Me'mûn (813-833) tarafından hak ettiği biçimde yürütüldü. Çevirilerin çoğu Farsça, Süryanice, Yunanca ve Sanskritçe eserlerden yapıldı ve çevrilen yazarlar içinde Pisagor, Platon, Aristoteles, Hipokrat ve Sokrates gibi Antik Yunan döneminin ünlü simalarının yer aldığı bilinmektedir.

Romalılar, Yunan topraklarını imparatorluklarına kattıklarında bir Latin şairinin kaydettiği gibi sonuç şöyle geçmişti tarihi kaynaklarına: "Esir Yunanistan acımasız fatihini esir almıştı." Bunun açıklaması şudur: Latince bazı çeviriler söz konusu olsa da Yunanca eğitim dili olarak özgürlüğünü muhafaza etti. Yunanistan'ın esaretinden bahsedebiliriz ama birçok bilimin yüzyıllardır taşıyıcısı olan Yunancanın esareti söz konusu değil. Aynı şekilde Araplar da fetihlerde dilini muhafaza etti. Hatta müellife göre onlar, daha yüksek bir kültür düzeyinde olmalarına karşın Roma imparatorluğu halklarının önemli bir kısmına kendi dillerini ve bakış açılarını dayattılar. (s. 23) Yine müellif, bunun altta yatan sebebi olarak Arapların Tanrıya tapmanın en üst ve en saf biçimi olduğunu düşündükleri İslam'ın temsilcisi olmalarından kaynaklı olduğunu ve bunu bağıra çağıra değil, sessizce ve sürekli dile getirdikleri aşırı gururlarının ve özgüvenlerinin katkısı olarak gördü.

Çeviri faaliyetleri ile İslam kültürünün rüştünü, yaklaşık 10. Yüzyılın ortasında ispatladığı ve en azından 17. Yüzyıla kadar yüksek bir düzeyde kaldığı söylenebilir (s. 26). Bilginler *rihle* adı verilen ilim yolculuklarına çıkmaya başlayarak artık İslam'ın güçlü olduğu her yerde İslam kültürünün etkisini görmeyi mümkündür kıldı. Bu kültürel etki öyle kuvvetli bir şekilde gittiği topraklarda yankı buldu ki; mesela Emevi İspanya, Bağdat'taki Abbasi halifesini tanımasa da Müslüman doğu ile kültürel bağı korudu.

İkinci bölümde ticaret ve teknoloji üzerinde duran Watt, ticaretin İslam toplumdaki eşkâlini ele alarak şunu söyler: İslam dini her şeyden önce çölün ve köylülerin değil, tüccarların diniydi (s. 31). Mekke diğer Hicaz şehirlerinden farklı olarak iki önemli özelliğe sahipti. Merkezinde Kabe olduğundan dolayı ibadet merkezi olması ve bir diğeri de ticaretin Mekke'de gelişmiş ve yaygın olması idi. Kurak iklimi hasebiyle tarıma elverişsiz olması, büyük panayırlara ev sahipliği yapması, çevre kabilelerin yanı sıra Habeşistan, Bizans, Sasani ve Gassanilerle ticari ilişkiler içinde olması da Mekke'nin önemini artırmaktadır. Ayrıca bulunduğu jeopolitik konum itibari ile adeta ticaretin mihenk taşı olan Mekke; Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni birbirine bağlayan yolun ortasında idi. Fakat bunun yanında söz konusu dönemde ümmi bir toplum olan Mekke; hesap, işlem ve ölçüm gerektiren meselelerle henüz hemhal olmamıştı. Buna rağmen karşılaştıkları yenilikleri özümseyip daha da ileri taşımaları önemlidir. Mesela 800 yılında Harun Reşid döneminde kurulmuş olan ilk kağıt fabrikası, İspanya ve Sicilya'ya yayıldı. Fakat 14. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da kağıt fabrikalarının olduğuna dair bir kayıt görülmez. Hatta Watt'a göre Çinlilerin kullandıkları pusulayı yabancılardan gördüğü söylenmekte ve o yabancılardan da Araplar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Gereğini ise Çinlilerin 9. Yüzyılda Basra Körfezi ve Kızıldeniz'de yaptığı ticaretler olarak gösterse de bu biraz bulanık bir ihtimaldir.

Arapların Avrupa ile olan belirli kalıptaki ticaretine gelince bunu biz ancak 10. Yüzyılın ikinci yarısında müşahede etmekteyiz. Bunun sebebi olarak Akdeniz boyunca mal nakliyatının İtalyanların elinde olması verilebilir. Fakat daha sonra İspanya ve Sicilya'daki siyasi mevcudiyetle sadece ticaretin değil kültürün de yavaşça Batı Avrupa'ya doğru ilerlemesini sağlandı. Hatta Watt'ın bu konuda oldukça büyük iddiası vardır. Ona göre Batı Avrupa, Bizans İmparatorluğuyla ilişki içinde olsa da, kültürü Bizanslılardan daha çok Araplardan devraldı (s. 51).

Buna sebep olarak Arapların -yazarının ifadesiyle- “*zevkli yaşam*”ı ve ona eşlik eden edebiyatının Batı Avrupa’ya etkisi verilebilir. Bu sayede Avrupa’nın hayal gücü ve özellikle de Latin insanların şiir yeteneğinin harekete geçtiği söylenebilir. Bu Arapçanın Latinceye çok daha fazla yorum olanağına ve dil zenginliğine sahip olması sebebiyledir. Bu sebeple yüzyıllardır edebiyatla hemhal olan Arapların, Avrupalıların atalarına ilham vermesi tabiidir.

Bilimlere gelince, çevrilen ilk eserlerin Arapların pratik ilgi alanlarına giren konularda olduğu bilinir. Çünkü yeni yerlerde namaz kılarken yüzlerini Kâbe’ye dönmeleri gereken Araplar için gökbilimini, oruç vaktini hesap etmek için matematiği vs. bilmeleri artık zaruri idi. Felsefeye gelince, onu da Tanrı bilimsel tartışmaların zemininde teorik olarak kullandılar. Dahası birinci çeviri döneminden sonra ise birçok ilimde -özellikle tıpta- artık Yunanları aşan şahıslar görmekteyiz. Buna delil olarak bugün Batı’nın ‘logaritma’ diye kullandıkları terimin *Alghoarismus* diye bildikleri *Harezmi*’den türemiş olması verilebilir. Bu ve buna benzer örneklerin sayısı uzayıp gider. Dahası Araplar arasından çıkan İbn Sina ile Farabi gibi pek çok muhtelif bilimlere öncülük etmiş kimseleri de görmekteyiz ki bugün dahi başta felsefe olmak üzere birçok düşünce onların çağları aşan düşünceleri üzerinden temellendirilmektedir. 12. yüzyıla gelindiğinde ise İspanya’dan çıkan İbn Bace, İbn Arabi gibi hem kurucu hem üretici düşünürlerin fikirlerinin bugün hala konuşuluyor ve tartışılıyor olması, onların büyüklüklerini açıkça göstermektedir. Hatta Watt’a göre bu sebeple Arap deneyiminin, Arap düşüncesinin ve Arap yazınının kapsamı tam anlaşılınca, Avrupa biliminin ve felsefesinin Araplar olmasaydı geliştikleri denli gelişemeyeceği görülecektir. Araplar yalnızca Yunan düşüncesinin aktarıcıları değildirler, aynı zamanda öğrendikleri disiplinleri hem canlı tutan hem de onların sınırlarını genişleten gerçek taşıyıcılarıdır (S 71).

İslam bilginlerinin Yunan felsefi geleneklerini -özellikle Aristo’nun çalışmalarını- canlandırmak için büyük çaplı bir programa girişmiş olmaları; Avrupa’nın Ortaçağını, İslam Dünyasının felsefe ve bilimde altın çağ olarak yaşamasını sağladı. Çünkü Arapların yaptığı çeviri faaliyeti normal çeviriden çok daha farklı metotlarla işledi. Onlar, Kuran’ın getirdiği öğretiler ışığında ve sahip oldukları zengin dil çerçevesinde söz konusu çalışmaları Arapçaya çevirip yeniden üzerlerinde düşünmeye başladılar. Bunun en güzel örneğini de Kindi ve ekibinde

görmekteyiz. Onlar Plotinus ve daha birçok düşünürü birebir çeviri şeklinde değil; sahip oldukları dini düşüncelerin ve zengin dilin ışığında yeniden yorumlayıp verdikleri anlamlar ile beraber yazıya geçirdi. Bu konuda en bilinen örnek *eidōs*¹ kavramının Arapçanın zengin dilini tam karşılayamaması verilebilir.

Arapların Avrupa'ya olan etkisine Haçlı Seferleri de örnek olarak verilebilir. Çünkü bu sefere katılan Hıristiyanların Doğu'nun çekici yönlerini evlerine döndüklerinde taklit edecek olmaları normaldir. Ama asıl maddi ve manevi - özellikle düşünsel anlamda- Arap kültürünün Avrupa'ya etkisi İspanya ve Sicilya'daki Arap mevcudiyeti aracılığıyla. Fakat Watt'a göre, askeri başarılar söz konusu olmasaydı bile muhtemelen Avrupalılar, Arap bilimini yine de araştıracaktı (s 91). Yine de derin bir İncil'in tahakkümü altında olan Ortaçağ Avrupası'nı bu denli etkilemiş olmak önemlidir ve bu başarı -genel çerçevede ele alınırsa- kılıç gücü ile değil, daha çok kalem gücü ile olmuştur. İslam; beşeri, ekonomik, siyasi, kültürel ve manevi her alanla ilgili bir görüşü olan sosyal hayata dönük bir dindir. Hristiyanlık ve Budizm gibi yalnızca 'ilahi' olanla ilgilenen ve gerisini Sezar'a bırakan, öteki dünyaya dönük bir din değildir.²

İslam Düşüncesini konu alan birçok kitapta İslam'ın gittiği coğrafyalara tesiri ve bu tesirin sonuçları üzerinde durulmaktadır. Şüphesiz İslam dünyasındaki tüm kırılmalar İslam'ın komşu topraklarını mevcut topraklarına dahil etme süreci ile paralel ilerlemiştir. Bu meyanda bu konular, İslami düşüncenin tarihsel seyrini anlamaya ışık tutan en önemli meselelerdir.

Konferans çözümlemelerinin bir araya getirilmesi genelde yazarların sıkça kullandığı bir yöntemdir. Burada konferansların birbirleriyle ilişkisi ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olması okuyucunun bütün hakkında fikir sahibi olmasını kolaylaştırır. Fakat bütüne sistematik olarak ulaşmak bu eserde pek mümkün değildir. Ancak kitap, konuyla alakalı farklı kitaplar ile okunup desteklenirse meselenin derinliğine daha hakim olunabilir. Ayrıca yazar, –başta belirttiğimiz-

¹ 'Aristo, Yunanca *eidōs* sözcüğünü hem 'biçim' – 'varlık biçim ve maddeden müteşekkildir'deki gibi – hem de 'türler' – 'insan hayvan cinsine dahil bir türdür'deki gibi – anlamında kullanmıştır. Ama Arapçada da bunlar için iki ayrı sözcük vardır ('biçim' *suret*, 'türler' ise *nev'i*). Sonuç olarak, Arapça tercümanlar *eidōs* sözcüğü ile her karşılaştıklarında Aristo'nun hangi kavramı kastettiğini çözmek zorunda kaldılar. Bazen ne demek istediği açıktı ama bazen de değildi.'; Adamson, Peter 'Arabic translators did far more than just preserve Greek philosophy'

² İsmail Raci el-Faruki, Bilginin İslamileştirilmesi: İstanbul, Bilimevi Basın Yayın, 2018, s.37

iddiasını kitap boyunca sürdürür. Fakat bunu destekler mahiyette olabilecek örneklere tarihsel sırası ile değinilmesi okuyucu tarafından konunun daha sistemli ele alınmasını mümkün kılabilirdi. Son olarak, kitabın sonunda her kitapta rastlanılmayacak bir literatür -Arapçadan türetilen İngilizce sözcükleri- verilmesi yazarın iddiasını desteklemesi açısından güzel bir kanıt niteliğindedir. Ezcümle elimizdeki bu kitap, İslam tarihi ve düşüncesi adına araştırma yapacaklar için kayda değer bir mahiyete sahip olmakla beraber benzeri çalışmalar için aydınlatıcı bir niteliğe sahiptir.

Feyza KETENCİ